

Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија

СТИБЕРА

Лилјана Кепеска
Костадин Кепески

Оваа пубилкација е издадена
со финансиска помош на
Владата на Република Македонија

Издавач
Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

За издавачот
проф. д-р Виктор Лилчиќ – Адамс

Уредник
Кате Антевска

Автор
Лилјана Кепеска
Костадин Кепески

Лектура
Александар Јорданоски

Фотографии
Д. Димески
Л. Кепеска
К. Јованоски

Графички дизајн
ПРИНТ ПРОЕКТ

Печати
ДАТАПОНС - СКОПЈЕ

Тираж
500

© Copyright

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

940:72(497.731)

KEPESKA, Liljana
Styberra / Liljana Kepeska, Kostadin Kepeski ; [translation from
Macedonian Dance Ristovska Kostadinova ; pftos D. Dimeski, L.
Kepeska, K. Jovanovski]. - Skopje : Cultural Heritage Protection
Office, 2015. - 34 стр. : илустр. ; 25 см

Библиографија: стр. [32]

ISBN 978-608-4549-20-8
1. Kepeski, Kostadin [автор]
а) Културно историски споменици - Антички градови - Штип б) Стибера
COBISS.MK-ID 99473162

*Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија*

СТИБЕРА

Лилјана Кепеска
Костадин Кепески

Скопје 2016

МАКЕДОНСКОТО КУЛТУРНО И ПРИРОДНО НАСЛЕДСТВО

Во текот на изминатите 4.5 милиони години од создавањето на Земјината топка, предокот на денешниот човек, „умниот човек - Homo sapiens“, појавувајќи се пред околу 150.000 години на африканскиот континент, бргу се населил низ териториите на Блискиот Исток, Азија и Европа.

Неговата културна еволуција ја следиме и во Република Македонија. Движејќи се низ предиториските епохи на *каменот, бронзата и железото*, потоа низ историските епохи на *антиката и средниот век*, запознавајќи и користејќи ги природните ресурси, човечкиот род на почвата на Република Македонија, ги создал цивилизациите: величествените кралства Агријанија, Пајонија, Пелагонија, Линкестиди, Македонија, кнежевствата Девриоп, Десаретија и Пенестија; Потоа, моќниот цивилизациски печат на Римското Царство, Византија и средновековните држави.

Сето ова огромно културно и природно наследство на Република Македонија беше предмет на капиталниот Проект на Владата на Република Македонија *Публикации за најзначајните вредности од областа на културното и природното наследство*, што го реализираше Управата за заштита на културното наследство. Создадени се 130 монографии за археолошкото наследство, сакралното наследство, за ризниците на црквите и манастирите во Македонија и за природното наследство.

Како што и самото име кажува, Македонија, високата, горска земја во срцето на Балканскиот Полуостров, избраздена со длабоките долини на Вардар со притоците, Дрим, со синозелените езерски води на Охрид, Преспа и Дојран, со гордо исправените џинови Кожув, Шар Планина, Кораб и Јабланица, Селчка Планина и другите планински венци, денес ви открива сто и триесет факели на сопственото, но и светското културно и природно наследство, во аманет да ги зачуваме, мудро да го користиме и предадеме на идните поколенија на македонскиот пат кон вечноста.

проф. д-р Виктор Лилчиќ Адамс

СТИБЕРА - STYBERRA

- АНТИЧКИ ГРАД -

Остатоците од градот Стибера лежат на 16 км западно од Прилеп, на вливот на реката Блато во Црна Река (Erigon), распослани на ридот Бедем, кој е на 0.2 км јужно од селото Чепигово и 1 км северозападно од селото Тројкрсти. Ридот Бедем е најзападниот огранок од Тополчанската Преграда, која ја дели Пелагоноија на два дела - Прилепско и Битолско Поле.

Карта на теренот

Локалитетот Стибера од сателит (извор: Google Earth)

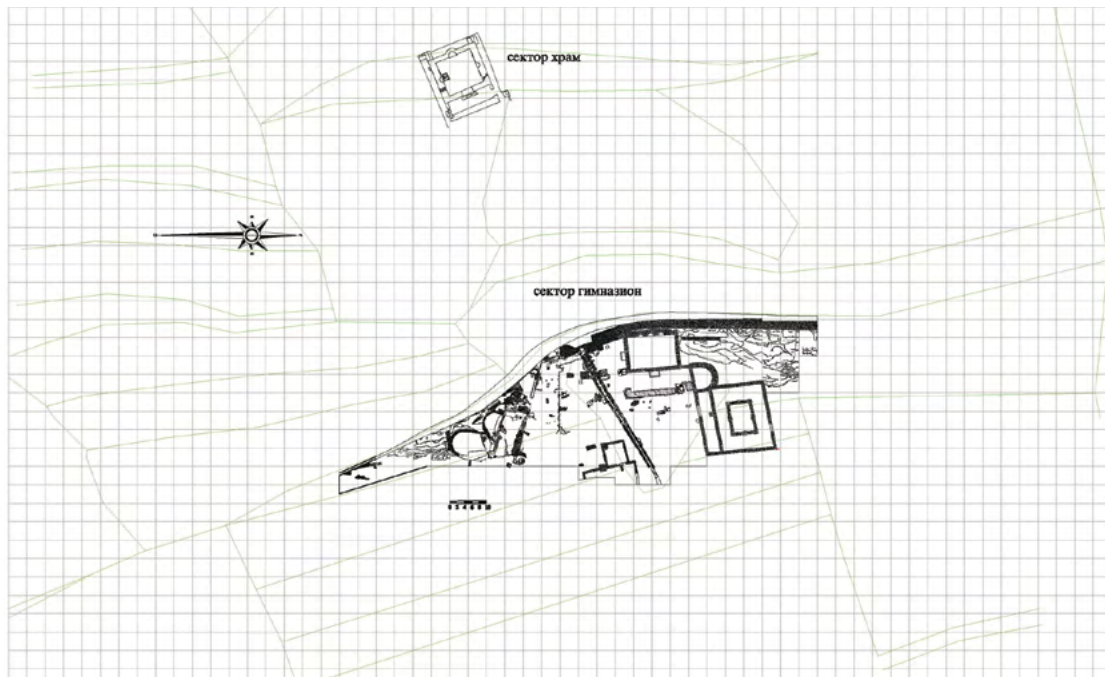
Во историските извори за градот најстар е податокот од грчкиот историчар Полибиј (200-120 г. пр. н.е), а подетални податоци за него даваат Тит Ливиј и Страбон. Историчарот Тит Ливиј (59 г. пр. н.е - 17 г. од н.е.) пишува дека за време на походот на конзулот Сулпициј против македонскиот крал Филип V (200 г. пр. н.е.) римската војска од Линк отишла во Стибера да се снабди со жито. Тој пишува и за борбите на Македонците против Римјаните и Илирите, наведувајќи дека македонскиот цар Персеј во 169 год. пр. н.е. во Стибера го организирал воениот штаб и оттука тргнал во освојување на земјите на соседните Пенести. Освојувајќи ја Ускана (Uskana- Кичево?) со заробените Пенести и Илири се вратил во Стибера, каде ги продавал како робови. Географот Страбон (65 г. пр. н.е. - 25 г. од н.е.) зборува за три града во областа Дериоп на реката Еригон, меѓу кои е и Стибера. Од старите итинерариуми се дознава дека градот лежи на патот Стоби-Хераклеја. Во Табула Појтингеријана станицата Стибера е испуштена, меѓутоа, кај географот Равенацки таа е забележана како Истубера по овој редослед: Еристион, Церамиј, Истубера, Хераклеја (Euristion, Ceramine, Istubera, Heraclea). Истражувачите на старини од XIX век и почетокот на XX век - Лик, Кун, Хезеј, Хан, Димица, Бение, Кацаров, Сарија (W. M Leake, E. Kuhn, L. Heuzey, J. G. Hahn, M. Dimitza, M. Besnier, Г. Кацаров, Б. Сарија) говорат за бројни остатоци на антички споменици во селото Чепигово. Интерес за истражување на остатоците на антички споменици во непосредна близина на селото Чепигово имало особено кај истражувачите на старини од првата половина на XX век кои го посетиле овој крај и во неговото пошироко опкружување регистрирале повеќе мермерни споменици со вотивни или надгробни натписи.

Први археолошки истражувања кај с. Чепигово извршил Н. Вулиќ во 1924 г. на вливот на реката Блато во Црна Река и кај мостот преку реката Блато во подножјето на Бакарно Гумно. На двете локации опфатил поголем простор (100 x 100 м) и нашол остатоци од сидови со големи размери. Со овие истражувања е потврдено дека во с. Чепигово во римско време постоела поголема населба. Во 1932 г. В. Ј. Фјукс (V. J. Fewkes) на Бакарно Гумно врши рекогносцирање, а наредната година ископување и открил остатоци од темели од римски градби кои ги поврзал со остатоците од античката населба Стибера. Подетални податоци за постоење античкиот град се добиени со заштитните археолошки ископувања изведени од Археолошкиот музеј на Македонија во 1953 г. под раководство на д-р Душанка Вучковиќ-Тодоровиќ.

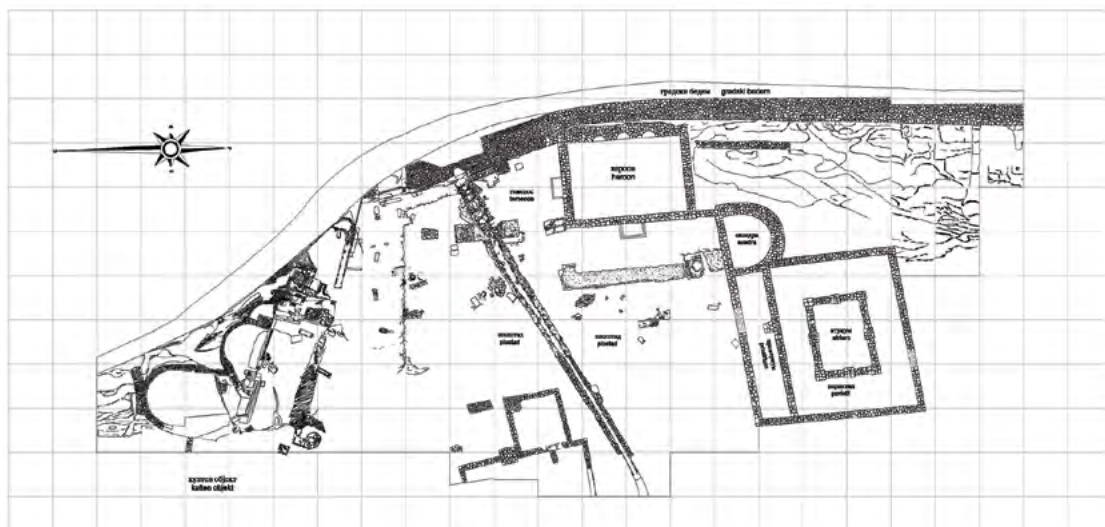
Ископувањата се преземени на југозападната падина од ридот Бедем заради заштита на најзагрозените делови од населбата кои со децении биле изложени на намерно или ненамерно уништување. Од осумдесетите години Заводот и музеј - Прилеп изведува археолошки истражувања, под раководство на Костадин Кепески и Лилјана Кепеска, со кои врши дооткривање на објектите и дефинирање на изгледот на градбите, ширејќи го истражениот простор во рамничарскиот дел непосредно под последната тераса од ридот Бедем. Археолошките истражувања во последните години се со поголем обем и дадоа нови сознанија за животот и карактерот на оваа античка населба во провинцијата Македонија. Со досегашните археолошките истражувања вршени на терасите од ридот Бедем и во рамничарскиот дел се откриени делови од градскиот хеленистички бедем, храмот на богинката Тиха, делови од комплексот Гимназион, градба со култна намена - храм на император и дел од градскиот плоштат со солидно изсидан канал.

Локалитетот Стибера – рид Бедем

План 1- локалитет

План 2 - сектор Гимназион

Градот своите зачетоци ги има во хеленистичкиот период кога е изграден и бедемот. Својот процут го доживеал во римско време, но ги задржал сите обележја на град формиран по урнекот на грчките градови, што се потврдува со остатоците од објектите и епиграфските споменици. Во хеленистичкиот период бедемот ја следи конфигурацијата на теренот и затвора населба во облик на издолжен триаголник, обиколувајќи го целиот габарит на ридот. Хеленистички град сместен во рамките на обидието со подоцнежните проширувања потполно го изменил својот изглед. Остатоци од хеленистичкиот градски бедем се откриени во северниот и западниот дел од ридот и припаѓаат на IV-III век пр. н.е. Во северниот дел бедемот е отворен во должина од 30 м и тука е констатирана неговата ширина која изнесува 3.00 м. Во западниот

дел негов сегмент е отворен при дооткривање на источниот сид од Хероонот и објектите јужно и северно од него. Тој се следи по цела должина на ископот која изнесува 63.70 м. Над југо-источниот агол на Хероонот откриен е и еден од западните влезови од бедемот со ширина од 2 м и со зачувана висина на сидаријата од 1.70 до 2.00 м. Граден е од кршен локален камен со различна димензија поврзан со кал, од кој се формираат неправилни хоризонтални редови. Најновите истражувања покажаа дека од западната страна делови од градбите од римскиот период, следејќи ја последната изохипса на ридот налегнуваат врз остатоците од хеленистичкиот бедем. Во II век од н.е., кога е вршена и најголемата обнова на градот, одбранбениот појас околу акрополот ја има изгубено потполно својата функција и бил користен како поппора на објектите градени на последната тераса од ридот.

На највисоката истражувана точка од ридот Бедем се откриени остатоци од храм посветен на богинката Тиха, заштитничка на градот. Храмот се наоѓа на западната страна од ридот, на една од терасите кои стрмно се спуштаат од исток кон запад. Масивните сидови, солидно изградени од кршен камен, тули и варов малтер, затвораат неправилен четвртест простор со димензии 10 x 9.60 м.

Храм на Тиха

Сидовите се со ширина 1.76-2.00 м, а сидањето е изведено од камен во комбинација со либажен слој од четири реда тули. Пред просторот на храмот во подоцнежниот период е затворен простор со ширина 3.75 м кој ја следи целата надворешна должина на западниот сид. Влезот во храмот (со ширина 3 м) е од запад и кон него се приоѓа преку скали изведени од масивни мермерни блокови. Во внатрешноста на храмот е откриен бунар со култна намена и дародавни натписи. Бунарот со четвртеста форма е сидан од тули поврзани со варов малтер. Длабок е 3 м, широк во долните партии 2 x 2 м, а кон отворот се стеснува и има ширина 1 x 1 м. Покриен е со правоаголна профилирана мермерна плоча (дим. 1.40 x 2.00 м) со голем кружен отвор во средината, која лежи на нивото на подот од просторијата. Во него се прибирала светата вода со која се миел жртвеникот по принесената жртва. Со тоа божество би ги примило и најмалите остатоци од принесениот дар, односно целата жртва. Просторијата од храмот има

Храм на Тиха - култен бунар

една централна полукружна ниша во источниот ѕид, две ниши во северниот и три во јужниот ѕид, во кои се сместени мермерни блокови со дародавни натписи. Натписот во централната ниша говори за обнова на храмот со средства подарени од Антестија Фуска. Таа им оставила на своите наследници 5000 сребрени денари за обнова на храмот на божицата Тиха и статуите во него.

Храм на Тиха

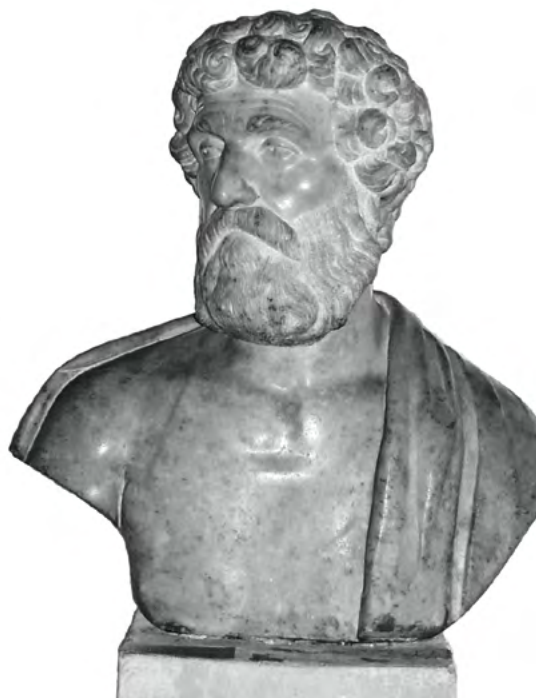
На останатите натписи во нишите се испишани имињата на Антестија Фуска, Л. Тифаниј Пудент, Тифанија Антестија, Л. Тифаниј Фуск, Тифанија Нике, најверојатно блиски роднини на донаторката. Од натписот во централната ниша дознаваме дека храмот на богинката Тиха е обновен во првата половина од II век, во 126 г. од н.е.

Грчката божица Тиха, со која се поистоветува римската Фортуна, е ќерка на титанот Океан. Во малоазиските грчки градови Тиха била многу почитувана како заштитничка на градовите, а нејзиниот култ особено бил проширен во хеленистичкиот период, кога таа се сметала за најважно божество. Речиси секој поголем град во хеленистичкиот и римскиот период имал своја Тиха. Таа е богинка на судбината и среќата која дава сè и зема сè. Нејзе и се принесувале бескрвни и крвни жртви. Античките уметници ја сликале Тиха често како заштитничка на градовите и ја прикажувале како седи, а главата и била украсена со венец или дијадема во облик на градските бедеми. Како и во останатите градови така и во Стибера, храмот на богинката Тиха, заштитничка на градот, имал значајна улога во севкупниот живот на градот и неговата обнова со средства од донаторката Антестија Фуска во II век е продолжување на чествувањето на неизиниот култ.

Во храмот, во урнатините на бунарот, најдена е мала статуа на богот Дионис (Бахус) како момченце и две мали мермерни бази со натписи на Орест и Филоксен. Покрај статуата и овие бази, непосредно пред централната ниша, најдени се и две портретни бисти на Орест и Филоксен Флавиј - татко и син, кои биле поставени на двете мали бази на кои се врежани нивните имиња. Како еден од извршителите на тестаментот на донаторката Антестија Фуска, Филоксен Флавиј во просторот на храмот ги поставил својата и бистата на својот татко Орест.

Биста на Филоксен

Биста на Орест

Торзо и дел од глава на ефеб

Во еден период од својот живот Орест бил граѓанин на градот Хераклеја, а во подоцните години тој се населил во Стибера и имал значајна функција во општествениот живот на градот. За неговите заслуги, најверојатно по неговата смрт, синот Филоксен во храмот ја поставил покрај својата и неговата биста. Во просторот пред и во храмот имало повеќе скулптури на личности кои имале значајна улога во јавниот живот на градот. Пред храмот е најдено и оштетено торзо од ефеб чијашто скулптура била поставена во негова непосредна близина. Тоа се само дел од скулптурите зачувани до денес, кои го краселе внатрешниот и надворешниот простор на храмот.

На најниската тераса, која благо се спушта во рамнچارскиот дел под ридот Бедем кон реката Блато, ископани се дел од остатоците од комплексот на јавната градба Гимназион, од градбата со култна намена - храм на император и дел од градскиот плоштад со солидно изсидан канал.

Од комплексот Гимназион досега се истражени големото двориште со перистил и атриум,

Локалитетот Стибера, сектор Гимназион

предворјето - проатриум и екседрата, на кои од северната страна се надоврзуваат Хероонот со Теменосот. Објектите од оваа јавна градба го следат падот на теренот и каскадно се спуштаат од исток кон запад, при што и нивото на подните партии во просториите од овој комплекс е на различна висина.

Перистилот со проатриумот претставува градба со неправилна четвртеста основа и дим. 19.45 м x 19.25 м. Основата на перистилот е со дим.: 13.60 x 19.25 м, а атриумот во неговиот централен дел затвора простор од 9.80 м x 7.30 м. Проатриумот, кој се надоврзува на перистилот од северна страна, затвора простор во должина 17 м и ширина 3.25 м. На североисточниот агол од оваа градба изградена е полукружна просторија - екседра со пречник 5 м. Објектите се сидани од кршен локален камен поврзан со варов малтер. Со просториите од овој дел од

Перистил со проатриум и екседра

комплексот се комуницирало преку влезови од јужната и северната страна. Влезови се констатирали: еден во југозападниот агол од јужниот сид на перистилот и еден во североисточниот агол од северниот сид на проатриумот. Влезот во екседрата е од северната страна, свртен кон пространiot градски плоштад. Екседрата е полукружна градба каде се одвивале дел од активностите поврзани со Гимназионот. На широката банка која го следи полукружниот сид од екседрата стоеле мермерни статуи, од кои при исопувањата се најдени три урнати пред банката. Статуите преставуваат жени облечени во хитон и химатион, видни граѓанки на Сибера. Североисточно од екседрата се надоврзува Хероонот со Теменосот - светилиштето. Просторијата од Хероонот има правоаголна основа со димензии 12.70 м x 8.55 м и преку влез од северната страна се поврзува со малото предворје - светилиште каде биле сместени статуите на боговите Хермес, Херакле и Асклепије, заштитници на младите. Источниот сид од Хероонот,

Хероон и Теменос

кој се потпира на остатоците од хеленистичкиот бедем, има три полукружни ниши во кои биле сместени мермерни статуи на заслужни граѓани или функционери во Гимназионот - космети, гимназијарси, ефебарси. Влезот од северната страна на просторијата бил оформен со масивни мермерни двојно профилирани довратници и надвратноици, чии остатоци се најдени паднати врз масивните мермерни скали пред него. Во и пред оваа просторија најдени се бројни остатоци од мермерни споменици со врежани списоци на ефебите, мермерни статуи на мажи и повеќе мермерни постаменти со квадратна форма. Од надворешната страна на западниот сид од просторијата на Хероонот досидана е поголема правоаголна платформа од масивни мермерни блокови. Од двете страни на оваа платформа најдени се интензивни остатоци од варов малтер, со штукатура и траги од боене, како и остатоци од полукружни арки од четвртести тули поврзани со дебел слој од варов малтер. Овие остатоци се дел од горните партии на западниот сид, чие западно лице било решено со ниши под полукружните арки. Централно место има платформата од големи мермерни блокови врз која најверојатно стоела статуата на видниот граѓанин од Стибера - Септимиј Местриј Ликон, најдена непосредно пред неа. Северно од неа најдена е статуа на император, а јужно статуа на Хермес-Меркур, како и статуа на богинката Ника. Предворјето од Хероонот-Теменосот е со неправилна правоаголна форма 5.50 x 8 м во кој е најдена скулптурата на богот Асклепие и делови од скулптури на Хермес и Херакле. Во него е најден и мермерен жртвеник со остатоци од птичји коски - остаток од принесената жртва. Во грчката култура теменосот е ограден простор посветен на божеството чии култ се чувствува. Во него бил дозволен пристап само во одредени денови или на одредени личности. Секој посетител пред влегувањето морал да изврши одреден ритуал на чистење. Во Стибера овој култен простор му бил посветен на горенаведените богови, кои, покрај другото биле заштитници на младите во Гимназионот.

Северно од Хероонот и Теменосот е откриен поголем комплекс со досега дефинирани четири простори кои се дел од градба со култна намена, градена од локален кршен камен поврзан со варов малтер. Едната просторија е со овална форма и димензии 7.25 x 4.25 м со максимална зачувана висина на сидовите 2.40 м. Просторијата е подигната за 1 м повисоко во однос на просторот пред неа. Приодот кон оваа просторија е од јужната страна преку скали всечени во карпа. Од источната страна на оваа просторија се надоврзува помала неправилна правоаголна просторија со димензии 2.50 x 2.30 м која продолжува во поголем правоаголен простор отворен во правец на запад. Во овој простор се приоѓа од запад преку три мермерни скали кои од отвореното двориште водат на поплочена платформа на која биле сместени дел од мер-

Градба со култна намена-храм на императорот

мерните споменици. На поплочена платформа најдени се две мермерни бази со натписи, една покрај друга. Едната база е урната и лежи делумно врз мермерните скали, а другата е најдена непоместена од просторот каде што била поставена. Пред оваа база најдена е мала статуа на млада девојка-жена од типот Мала херкуланка. Од западната страна комплексот продолжува со просторија со издолжена правоаголна форма и димензии 10.45 x 6.25 м. во која се влегува од јужната страна, преку во карпа засечените четири реда на скали кои биле обложени со камени или мермерни плочи, а чии остатоци не се констатирани ин ситу. Северната страна од оваа правоаголна просторија е решена апсидално, со плитка лачна форма на сидот. Од внатрешната страна на источниот и северниот сид има по две плитки полукружни тесни и издолжени ниши кои се зачувани во различна висина од 1.50 м до 2.44 м. Нишите биле малтерисани, а врз малтерот најверојатно биле изведени украси од штукатура или сликање, со што бил оплеменет ентериерот на просторијата. Остатоци од украсувањето на нишите не се зачувани. За разлика од источниот и северниот, западниот сид од просторијата е доста разрушен и зачуван во релативно мала висина. Супструкцијата на подот е изведена со сиви плочести камења, парчиња од тули, а врз нив за нивелација е нанесен дебел слој од варов малтер. Подот бил изведен од тенки мермерни плочи со бела, црвенкаворозева и сива боја, чии остатоци се наоѓани измешани низ градежниот шут. Комуникацијата со оваа просторијата, покрај преку скалите и

Култен објект - бази со натписи

влезот од јужната страна, се одвивала и преку влезот од западната страна. Од југозападната страна на овој комплекс е отвореното двориште кон кое се свртени просториите од култниот објект. Отвореното двориште е составен дел од култниот објект со димензии: должина 11 м во правец запад-исток и ширина 6 м во правец север-југ и низ него се одвивала комуникацијата со другите објекти околу гратскиот плоштад. Во градежниот шут на дворишниот простор се најдени фрагмент од мермерна машка глава и два мермерни фрагменти од плинта со остатоци од стапала, како и неколку оштетени делови од архитектонска мермерна пластика, кои се само скромен дел од скулптурите и архитектонските елементи кои ги краселе просториите на објектот. Овој комплекс всечен во карпестата подлога под последната тераса од ридот Бедем зафаќа простор од околу 250 м² и имал значајна јавна функција во животот на градот Стибера како култно место каде се почитувал култот на императорот. За неговата култна функција говорат двете мермерни бази со натписи најдени ин ситу во неговите простории.

На првата база во натпис од 14 реда се чита дека со решение на најугледниот Совет на македонскиот синедрион, кој е орган на македонскиот коинон и на Советот и на Собранието на Дериоп, му се поставува споменик на Александар Инстеев. На втората база во натпис од 13 реда се чита дека според мислењето на Советот на градот на стиберијаните и одлуката на народот на Дериоп се чествува Никопол Инстеева мајка на Александар Инстеев. Решението за поставување на споменик го носат народот на Дериоп и Советот на градот Стибера - чие официјалното име е *Septimioi Aurelio Stibaraioi* и има титула на неокорија. Од натписите може да се претпостави дека откриените делови од овој комплекс се дел од култна градба каде се по-

Провинциските коинони како административни единици имале локална автономија и свои органи: совет, собрание и главен град. Македонскиот коинон, како и другите провинциски коинони бил задолжен да се грижи за култот на царот, односно за култот на императорот и затоа имал свештеници. Императорот се почитувал не само како цар туку му се укажувале и божествени - верски почести и во сите поголеми провинциски градови му се граделе храмови. Орган на македонскиот коинон (на Македонскиот Совет) е *sinedrionot*, со неговите членови *sinedroi*. Преку органите на коинонот се реализирале донесените одлуки и преку нив исто така се посредувало меѓу градовите и императорот за решавање на некои локални прашања. Неокорија е почест која императорите им ја давале на градовите и била врзана со култот на императорот и со неговото чествување. Таа имала свои чиновници, односно свештеници - неокори за должени за организирање игри и натпревари. Град кој имал неокорија имал право за одржување на храм за обавување на царскиот култ, а за храмот се грижел неокорот. Во градовите со храмови за обавување на култот на владеецот на царскиот култ секоја есен се одржувало големи свечености со кои се споменици на кои биле изделкани имињата на владеецот и неговите родители. Во некои градови постоела и служба на својата потесна и поширока татковина.

Спомениците се поставени во втората половина на II до почетокот на III век, за време на династијата Антонини или Севери. Официјалното име на Стбера - *Septimia Aurelia Styberra* кое е запишано на едната база и го дал Септимие Север во 202 г. Меѓутоа, можеби можеме ова

култно место да го поврземе со времето на владеење на императорот Комод (180-192 г. од н.е.), кое ја продолжило својата култна функција и во времето на северите. Комод имал голема страст према игрите и претставите, а воедно и самиот се поистоветува со Херкул односно Херакле.

Објектот посветен на култот на императорот од југозапад е свртен кон широкиот градски плоштад. Градскиот плоштад зафаќа најголема површина од истражениот простор, од сса 30 x 40 м. Околу него се сконцентрирани сите досега откриени делови од градби од источната, северната и јужната страна. Отсуството на градби од каков било вид западно од Хероонот, а северно и јужно од каналот, упатува дека истражениот релативно голем простор во време на последната обнова имал функција на плоштад.

Западната страна е потполно отворена во правец кон реката Блато. Во просторот северно од Хероонот, во подножјето на ридот Бедем, се откриени остатоци од солидно граден одводен канал над кој има мал премин - потерна низ градскиот сид. Каналот поминува низ средишниот дел на плоштадот, со правец на протегање од исток кон запад. Отворен е во максимална мож-на должина од 40.20 м и продолжува во неистражениот дел од локалитетот, во приватните ниви се до реката Блато. Граден е солидно од кршен локален камен поврзан со варов малтер, а сидаријата е изведена од по две паралелно сидани платна. Каналот по целата должина бил покриен со масивни камени плочи кои се зачувани во источниот дел во должина од 6.80 м. Плочите покриваат простор во максимална ширина од 1.30 до 1.50 м. Дното е на 1.33 м под покривните плочи и е изведено од поголеми и помали плочести камења, а ширината на одводот е од 0.45 до 0.55 м. На почетокот, на излезот од источниот сид, во основата целата негова ширина ја покрива голем плочест камен блок, поставен на два обработени масивни четвртести камени блокови. Врз тој блок е откриен засводениот премин од малата порта -

Дел од градскиот плоштад и канал

Објекти од северната страна на каналот

потерна со висина 1.10 м и ширина 0.80 м. На челната лева страна над отворот на каналот, во сидот на потерната, е вграден мермерен блок со димензии 0.50 x 0.40 м со двојна профилација и натписно поле во кое е врежан натпис посветен на Посејдон, Еригон и нимфите. Начинот на градење и димензиите укажуваат дека тој е еден од главните артерии во одводната мрежа на античкиот град Стибера, кој од највисоката источна тераса на ридот се спушта кон подножјето во правец на течението на реката Блато. Во просторот меѓу каналот - потерна и североисточниот агол од Теменосот се отворени два реда на подсидоци - платформи прилепени до градските сидини. Сидани се од кршен камен поврзан со варов малтер и ја следат цела должина на слободниот простор од 3.30 до 3.50 м меѓу Теменосот и каналот. Широки се 0.50 м, а во основата се со проширувања од 0.20 м. Според поставеноста и изведбата тоа се два реда седишта свртени на запад кон плоштадот, од каде што се следеле активностите во тој дел на градот. Вградениот мермерен блок со врежан натпис посветен на Посејдон, Еригон и нимфите е култен натпис посветен на божествата на водите. Од него се гледа дека култот на Посејдон, богот на морињата, исто така е почитуван како бог на копнените води кој ги создава изворите. Нимфите се придружнички на Посејдон како мали женски божества излезени од изворите и реките. Посебно е значајно спомнувањето на Еригон божеството на локалната река - реката Црна чијшто култ се почитувал и славел во Гимназионот. Поврзаноста на овие божества со Гимназионот е во обичајот ефебите при стапувањето во полноледство (како и младите девојки при мажењето) да отсекуваат прамен коса и го посветуваат - жртвуваат на реката, односно божествата на водата.

Досега откриените делови од архитектура, камена пластика и епиграфски споменици говорат за значењето и големината на оваа градска населба. Секој поголем град имал гимназион во кој се одвивале културните и општествените активности. Гимназионот во Стибера постоел долго време што се гледа од најраниот список со ефеби врежан на мермерниот споменик од 50 и 53 г. од н.е.

Покриен дел од канал со вграден мермерен блок со натпис за божествата на водите

Гимназионот е јавна институција која има вежбалишта и игралишта во состав на згради со тремови во која вежбала грчката и римската младина, особено ефебите. Ефебите се млади момчиња кои со наполнети 18 години и две години поминати во учење постануваат полноправни членови на заедницата, полагаат граѓанска заклетва и со тоа стануваат полнолетни и способни за војска. Во римско време, гимназионот, покрај функцијата на вежбалиште има и образовена функција и во него се учеле книжевност, писменост, реторика, музика и сл. Со него управува гимназијарх од редовите на најбогатите и најугледните граѓани на градот. Тој од свои средства го снабдувал гимназионот со маслиново масло што секој вежбач го користел при вежбањето. Во откриените споменици со натписи од крајот на I век и почетокот на II век го дознаваме името на гимназијархот Николаос, кој им обезбедувал на своите сограѓани масло за гимнастичките вежби. Тој за време на совето гимназијархување го продавал маслото поефтино од другите, а се грижел и за распределување на ефебите. За гимназионот се грижеле и други побогати и заслужни граѓани, кои како добродарители и функционери во гимназионот уживале особен углед во градот и нив им биле подигни статуи и почесни натписи кои се чувале во Хероонот. На пет споменици се спомнува името на угледниот граѓанин М. Ветије Филон, кој оставил завет за купување масло. Од повеќе споменици ги дознаваме донаторите на масло за Гимназионот и имињата на ефебарсите кои ги распределувале ефебите во тоа време. За учењето и воспитувањето на младите во гимназионот се грижеле козметите. Козметите се функционери кои ги избирале граѓаните за да ја надгледуваат работата на учителите и воспитувачите во гимназионот. Како воспитувачи и учители во некои гимназиони се забележани имињата на видни филозофи и уметници со што се потврдува значењето и улогата на гимназионите како културни и образовни центри во античкиот свет. Составен дел од гимназионот е Хероонот каде што се чувани статуи, бисти, херми, стели, почесни натписи, декрети, победнички трофеи подигнати

Локалитетот Стибера, сектор Гимназион – дел од откриени градби

во чест на заслужни граѓани, истакнати функционери од гимназионот, истакнати ефеби победници во натпревари, пописи на новопримени ефеби и истакнати донатори. Во него стоеле статуи на оснивачот на Гимназионот, потоа на императорот, на донаторите и, пред сè, на божествата заштитници на младите Асклепиј, Хермес и Херакле. Наодите на бројни мермерни споменици со натписи, како и наодите на портретна и култна пластика го потврдуваат значењето на оваа јавна институција за градот Стибера. Во гимназионот слободен пристап имале како мажите така и жените, што се гледа и од зачуваните статуи на жени и млади девојки кои биле поставени во просториите од Гимназионот. Статуите кои се поставувале во јавните градби од градот биле финансирани од семејствата на личностите кои ги претставувале, а одлука за нивното поставување донесувал Советот на градот. Преку сјајот и убавината на гимназионот се покажува економската моќ на граѓаните и се одразува богатството и славата на градот. Гимназионите како јавни институции и центри на општествениот живот се украсувани со многу статуи што е констатирано и во Стибера. Во салата и во предворјето од Хероонот се откриени најголемиот број споменици со натписи и скулптури.

Во Стибера досега се откриени 30 цели или оштетени мермерни статуи од култна и портретна пластика. Култните статуи се на божествата Дионис-Бахус, Асклепие, Хермес-Меркур, Ника и делови од статуи на Хермес и Херакле. Култните статуи се поврзани, пред сè, со божествата заштитници на Гимназионот и на младите. Портретните статуи се на возрасни мажи и жени, потоа портретни бисти и глави од портретни статуи, поставени во чест на видни и заслужни граѓани на Стибера.

Дионис-Бахус, кој е најден во култниот бунар во храмот, е претставен како голо младо момче во стоечки став, со нескладно здепасто тело кое не соодествува со младиот детски лик на

главата. Син на Зевс кого го одгледале нимфите, бог на плодноста и вегетацијата, посебно на виното, тој е господар на живите и мртвите. Тој е алка меѓу подземниот и надземниот свет, меѓу смртта и повторното раѓање. Неговата култна скулптура во храмот, која го прикажува богот Бахус како дете, претставува славење на споменот за мртвите, можеби и хероизирање на покојниците, чии дела оставиле траг во животот на градот.

Асклепиј е божество на медицината, заштитник на здравјето и младите. Како заштитник на младите, неговата статуа речиси во природна големина стоела врз мермерен постамент во малото предворје-светилиште од Гимназионот, покрај неколкуте портретни статуи од типот на палијати и ефеби. На постаментот е врежан натпис од кој се чита дека споменикот на Асклепиј Спасителот му го подиганала Флавија Лика во време на конзулите Аврелиј Помејан и Лилијан Авит, со што и поблиску се датира скулптурата во 208/209 г. Во светилиштето, односно во Теменосот се најдени и помали фрагменти од статуи на боговите Хермес и Херакле - синови на Зевс, кои стоеле тука како заштитници на атлетиката и младината. Глава на богот Хермес е најдена и во проатриумот, а негова статуа на која и недостасува главата најдена пред платформата од западната страна од Хероонот. На оваа статуа Хермес е претставен како дете кое седи врз стилизиран масивен камен блок. Досега се откриени делови од три негови мермерни скулптури во просторот од комплексот Гимназион и една малата бронзена статуетка при истражувањата на објектот посветен на култот на императорот. Хермес како „идол на ефебите“ бил почитуван од жителите на градот Стибера, а неговото присуство во просториите на Гимназионот се поврзува со една од неговите должности да ги штити и подучува децата и младите.

Со функционирањето на Гимназионот е поврзан и наодот на мала мермерна скулптура на богинката Ника, западно од Хероонот. Наодот на ова скулптура е значаен, бидејќи претставува единствен примерок на Ника со целосно зачувано тело заедно со крилата. Дека ова божество е чествувано и почитувано во Стибера потврдува и рељефната претставата на Ника во момент на слетување на челната страна на големиот мермерен блок најден во просторот пред Теменосот. Божицата на победата Ника е таа која по одлуката на боговите ја носи победата во војна или на натпреварувањата, меѓу кои, и во натпреварите кои се одржувале во гимназионите, па нејзиното присуство во Гимназионот во Стибера е разбирливо и очекувано. Во грчката митологија Ника е ќерка на титанот Палант и океанидата Стига и постојана придружничка на Зевс и Атина, брза и секогаш подготвена по нивна одлука да ја донесе победата. Во уметничките дела е прикажана како крилеста гласница на боговите со лавров венец, лента или палмова гранка. Познатата крилеста Ника од грчкиот вајар Пеоније од Менде, изработена за Атина во 425-420 г. пр. н.е., служела како модел за изработка на бројни нејзини копии во долг временски период. Нејзината претстава како се спушта од облаците и ја допира почвата претставена како кружен постамент - торус е особено честа во хеленистичкиот и римскиот период. Статуата од Стибера може да се поврзе со бројните копии на типот на божицата прикажана во момент на слетување, изведена од некој од локалните мајстори во крајот на II век.

Од портретна мермерна пластика се најдени неколку статуи од типот на палијати - машки статуи облечени во химатион кои се изработувале за заслужни граѓани или учени луѓе. Најголемиот број статуи се на космети кои биле задолжени за работата во Гимназионот. Од портретните машки статуи е особено значајна и се издвојува статуата на видниот граѓанин на Стибера - Септимиј Местриј Ликон. Неговото име и титули се читаат на мермерниот блок со натпис најден во непосредна близина на статуата. Од него дознаваме дека градскиот совет на Стибера во време на владеењето на императорот Комод (180-192 г. од н.е.) му поставил споменик на заслужни-

Статуа на Дионис - момче

Статуа на Хермес - момче

Рељеф на Ника

Статуа на Асклепиј

Статуа на Ника

от граѓанин Септимиј Местриј Ликон, кој бил македонијарх и панхелен. Со времето на последните римски владетели од династијата Антонини или, пак, некој од првите од династијата Севери ја поврзуваме и статуата на император. Мермерната статуата на император во оклоп е уште еден тип машка портретна скулптура која се среќава претежно во поголемите градски центри од провинцијата Македонија и претставува некој од римските императори од втората половина на II век.

На досега истражениот простор во Стибера најдени се пет женски портретни статуи облечени во хитон и химатион од типот на Голема и Мала херкуланка. Три се најдени во екседрата, една во култниот објект на императорот и една во негова непосредна близина. Покрај нив мештаните при копање на бедемот во средината на минатиот век, нашле уште една женска статуа со мали димензии која можеби според приказот од тоа време ја претставува Афродита. Портретните статуи од типот на Голема и Мала херкуланка како тип се мошне распространети во римско време. Своето име го добиле по големата и мала женска статуа најдени во Херкуланеум, кои биле дел од скулпторските дела кои го краселе театарот во овај град. Во римскиот период е мошне присутна појавата на продукција на копии од постарите дела, па и на овој тип женски статуи. Изгледот на оригиналите чија престава на жена го одразува севкупното нејзино достоинство, мошне успешно се вклопувал во преставата за римската матрона. Бројни познати Римјанки нарачувале свои портретни статуи од овој тип, што само ја потврдува нивната популарност меѓу економски помоќните граѓани од Империјата, кои можеле да си го дозволат тоа. Преставата на Големата херкуланка најчесто била користена за портрети на мажени жени, додека на Малата херкуланка за девојки. Големата херкуланка претставува возрасна жена облечена во долг хитон врз кој има химатион, префрлен како шал преку главата. Малата херкуланка прет-

Статуа на
Септимиј Местри Ликон

Статуа на император

Торзо и дел од глава на ефеб

Торзо на ефеб

Торзо на младо момче - ефеб

ставува млада девојка облечена во долг хитон, врз кој е префрлен химатион кој го обвиткува целото тело и по правило е гологлава. Скулптурите од типот херкуланки во Гимназионот во Стибера потврдуваат дека овој тип статуи бил еден од омилените прикази на женски ликови кои ги краселе јавните градби во градот. Како што бил дозволен пристап на жени и девојки во Гимназионот така можело да се поставуваат и скулптури на жени и девојки од богатите и видни семејства на Стибера и областа Дериоп. Присуството на скулптури од жени во јавните објекти од градот се гледа и од наодите на помали и поголеми делови и фрагменти од мермерна пластика. При истражувањата се најдени неколку женски и машки мермерни глави, искршени и фрлени во каналот. Тие се дел од портретни статуи кои настрадале при разурнувањето на градот и уривањето на објектите и спомениците во него. Најголемиот број скулптури се изработувани во локалните провинциски работилници, чии мајстори следејќи ги постарите примероци им вдахнувале белег и на времето во

Голема херкуланка

Голема херкуланка

Статуа на млада жена

Статуа на млада девојка

Статуа на млада жена

кое настанувале. Тие го истакнуваат посебниот карактер на секоја од портретните статуи, давајќи им препознатлив индивидуален реалистичен изглед, со што се истакнувала и нивната заслуга да бидат поставени во јавните објекти од Стибера. Покрај зачуваните портретни статуи, бројни се и наодите на мермерни фрагменти на делови од статуи од портретна и култна пластика. Мермерната пластика и припаѓа на периодот од I до почетокот на III век од н.е., со посебен нагласок на II век кога е вршена и најголемата обнова на градот.

Освен мермерните споменици, бројни се и остатоците од складишна, кујнска и трпезна керамика, метални предмети, керамички калапи, коскени игли и предмети, луцерни и лошо зачувани монети низ кои се следи целиот временски распон на неговиот живот од хеленистичкиот период до почетокот на IV век од н.е. Најчести се наодите од фрагменти на керамички садови од доцнохеленистичкиот и раниот римски период, застапени преку

релјефна керамика украсена со антропоморфни и флорални орнаменти. Најзастапени се фрагменти од мегарските чши, помали чаши со една или две дршки, плитки чинии на прстенести дна и кантароси.

Античкиот град Стибера е политички, економски и културен центар во областа Дериоп. Зачетоците на населување на овој простор ги препознаваме во остатоците од населба од бронзениот период на соседниот рид - височинката Бакарно Гумно. Во подоцниот период, со проширувањето и јакнењето, населбата се префрла на поголем простор, на ридот Бедем каде што се и првите зачетоци на градот Стибера. Со археолошките ископувања потврдени се неговите остатоци од III век пр. н.е. до крајот на III и почетокот на IV век од н.е. Тој израснал во значајна градска населба со свои тела на управување и општествени јавни институции, Ефебија и Гимназион кои го креирале вкупниот економски, културен и политички живот на областа Дериоп и пошироко. Самото постоење на институцијата Ефебија укажува на нејзините силни културни врски со грчкиот југ. Својот процут градот го доживеал во римскиот период особено во I-II

Портретни глави

век од н.е. за време на династиите Антонини и Севери. Тогаш е вршена најголемата обнова на објектите во него, а богатството на мермерни скулптури и натписи зборува за економската моќ на бројни семејства во него. Семејствата на Фуските и Орестите биле едни од најмоќните. Градот од своите редови дал четири македонијарси, еден во крајот на II век н.е - Септимиј Мес-триј Ликон и три во почетокот на III век од н.е. - Септимиј Силван Кловдијан, Септимиј Силван Николаос и Септимиј Силван Келер. Распослан меѓу двете реки, Црна и Блато и ридот Бедем, бил простран и со многу жители, што покажуваат и списоците со имиња на ефеби врежани во мермерните споменици најдени во Гимназијот. Од тие списоци се дознава бројот на ефеби кои градот можел да ги даде за една година, преку кој може да се претпостави бројот на неговите жители во тоа време. Особено е значаен како економски и културен центар во кој видни граѓани, меѓу кои и ветерани од римската војска, му давале посебен белег на животот во него, во рамките на областа Дериоп и пошироко. Бројните наоди на портретна и култна пластика најдени на мал простор го потврдуваат уметничкото и културно богатството кое го поседувал овој град. Тој бил организиран како полис со своја територија и свои органи на власт и заедно со областа Дериоп сочинувале една административна самоуправна заедница. Центарот на јавните згради бил на ридот Бедем и на неговите падини, додека останатите цивилни објекти се распослани во рамничарскиот дел од Пелагониската Рамнина до левиот брег на Црна Река. Како значаен општествен и културен центар ја имал и титулата на неокорија, со која, како и кај поголемите римски градови имал право, покрај другото, да го чествува култот на императорот и да има негов храм. Тој бил еден од значајните врски на регионалниот пат Стоби – Хераклеја, кој ги спојувал двата важни патни правци: од север кон југ - Вија Милитарис (кракот од Белград кон Солун) и од исток кон запад - Вија Егнација (од Драч до Константинопол). Животот во него згаснал во втората половина на III век од н.е. одеднаш и насилно, а причините за тоа се сè уште непознати. Времето се совпаѓа со ограбувачките походи на Готите и Херулите кои во два наврати пустошеле во овие краишта (267/68 и 268/69 г. од н.е.), но секако дека причините за неговото исчезнување се покомплексни и подлабоки, поврзани со економските и политичките кризи во Римската Империја.

Во крајот на III и почетокот на IV век врз урнатините на градот се формираат некакви временни населувања кои не оставиле траги од трајни грдби, освен остатоци од огништа и скромни предмети за секојдневна употреба. Стибера не доживеала обнова како урбана населба во доцноримскиот период како останатите поголеми римски градови во Македонија, но тој останува досега најголем познат град во овој регион кој му дал значаен белег на вкупниот општествен и културен развој на урбаните простори во римскиот период во пелагониската регија и пошироко.

БИБЛИОГРАФИЈА

Вулић Н., *Антички споменици наше земље*, Споменик LXXI, Београд 1931.

Раразоглу Ф., *Septimia Aurelia Heraclea*, BCH LXXXV, 1961.

Вучкович - Тодорович Д., *Styberra – антично поселение в селe Чепигове в окрестностях Прилепа*, Archaeologia Iugoslavica IV, Beograd 1963.

Машкин Н.А., *Историја старог Рима*, Београд 1968.

Соколовска В., *Античка скулптура во СР Македонија*, Скопје 1987.

Срејовић Д. - Цермановић А., *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1987.

Раразоглу Ф., *Les villes de Macédoine a l'époque Romaine*, Bulletin Correspondance Hellénique XVI, Paris 1988.

Кепеска Л. - Кепески К., *Истражување на секторот „Б“ Стибера*, Maced. acta archaeol. 11, Скопје 1990.

Кепески К., *Дено на римски монети во Стибера*, Maced. acta archaeol. 13, Скопје 1993.

Микулчиќ И., *Стибера - топографија, историјат, градби*, Македонско наследство 1, Скопје 1996.

Кепеска Л. - Кепески К., *Портретна и култна пластика од Стибера*, Maced. acta archaeol. 18, Скопје 2008.

Кепеска Л. - Кепески К., *Мермерна пластика - Стибера 2008-2009*, Maced. acta archaeol. 19, Скопје 2010.

Кепеска Л. - Кепески К., *Почитување на царскиот култ во Стибера*, Maced. acta archaeol. 20, Скопје 2011.

Кепеска Л. - Кепески К., *Скулптури од Стибера*, Folia Asrchaeologica Balkanica II, Скопје 2011.

Издавач

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

За издавачот

проф. д-р Виктор Лилчиќ Адамс

Уредник

Кате Антевска

Автор

Лилјана Кепеска
Костадин Кепески

Лектура

Александар Јорданоски

Фотографии

Д. Димески
Л. Кепеска
К. Јованоски

Графички дизајн

ПРИНТ ПРОЕКТ
ДАТАПОНС - СКОПЈЕ

Печати

ДАТАПОНС - СКОПЈЕ

Тираж

500

© Copyright

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΟΞΗ
ΤΗ ΚΡΑΤΙΣ ΕΒΟΥ
ΛΗΣ ΕΠΙ ΤΗ ΜΕ
ΛΥΡΗ ΑΙΩΝΙΣΤΥ
ΒΕΡΡΑΙΩΝ ΚΙΕΩ
ΚΟΡΩΝ ΚΑΤΟΥ
ΔΕ ΡΙΟ ΠΤΩΝ Ε
ΘΝΟΥΣ ΕΙΝΣΤΕ
ΙΑΝΝΙΚΟ ΠΟΛΛ
ΙΝΣΤΕΙΟ ΥΑΛΕ
ΕΑΝ ΔΡΟΥΜΗ
ΤΕΡΑΡΕ ΤΗΣ
ΕΝΕΚΕΝ

